

BİLİMSEL YAYINLARDA ETİK

*Tuncer BÜLBÜL

ÖZET

Bilim insanı iyi bir araştırma yapmakla üzerine düşen görevi tam olarak bitirmiş sayılamaz. İyi bir bilim insanı; ürettiklerini topluma duyurmak ve bilgilendirmekle sorumludur. Bilim insanı için bunu yapmanın yolu bilimsel kitap veya makale hazırlamak ve yayınlamaktır. Bu çalışmada, bilim ve yayın etiği ilkeleri ve bu konularla ilgili yaşanan sorunlardan söz edilerek, bu sorunların nedenleri ve olası çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler; Bilim Yayın, Etik

ABSTRACT

A scientist may not carry out his mission completely by making researches only. A good scientist is responsible for share his studies with society and inform people as well. One way making all these is to publish book and write articles etc. This study identifies the ethics of scientific publication's principles and analyses the possible solutions the problems stemmed from the implementations

Keywords; Science, Publication, Ethics

Giriş

Bilim, toplumların ilerlemeleri ve yaşamlarını devam ettirebilmeleri için vazgeçilmezdir. Bir toplumun, geleceğinin garanti altına alınması bilim yaşamına ve bilim yaşamında rol alacakların niteliğine bağlı gözükmektedir. Bilim yaşamının ortaya çıkardığı ürünlerin, hatalı ve yanıltıcı olması bütün toplumu derinden etkileyebilir. Bilim yaşamında ortaya çıkabilecek hatalı ve yanıltıcı bilgilerin engellenmesinde önemli noktalardan biri de etik ilkelere uyulmasıdır.

Bilimde etik, aslında bilimin doğasıyla ortaya çıkan bir kavramdır. Çünkü, bilimin amacı, her zaman bilimsel bilgiye ulaşmak ve bu bilgileri insanlığın yararına kullanmak olmuştur.

Bu süreçte aldatma, sahtekarlık hiçbir zaman akla gelmeyecek kavramlar olmalıdır. Ancak, insanoğlu doğası gereği olsa gerek, bir çok alanda olduğu gibi, bilim yaşamında da, çeşitli nedenlerle, etik dışı davranışlara yönelebilmektedir.

---

*Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

Bilim ve Araştırma

Bilim, evrenin bir bölümünü konu olarak seçen, deneysel yöntemlerle ve gerçekliğe dayanarak yasalar çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, türlü duygusal yaşantıların mantıkça bir örnek düşünce dizgesine uydurulması için gösterilen çabalara verilen ad (Oğuzkan, 1993, 17), geçerli ve güvenilir bilgi üretme süreci (Aydın, 2001, 110) olarak tanımlanabilir.

Bilimin amacı evreni anlamaktır. Bilim insanı bu amaca kendinin oluşturduğu kuram ve hipotezlerle ulaşmaya çalışır. Yıldırım (2001, 3) bilimi, bilgi birikimi ya da düzenli güvenilir bilgi olarak ele alan tanımların, konuya yüzeysel bir yaklaşım sergilediğini ileri sürmektedir. Bilime düzenli, güvenilir bilgi olarak bakılabilir, bu yanlış değildir. Ancak, bilim denilen etkinliğin asıl özelliğini ürettiği bilgi kadar, bilgi üretme yönteminde aramak gerekmektedir. Bu nokta da göz önünde bulundurularak bilim, "tutarlık ölçütüne bağlı bir deneme-yanılma, yanılığın ayıklama süreci" olarak tanımlanabilir. Görüldüğü gibi olgusal yoklanmaya ve ussal her türlü eleştiriye açık olmayan hiçbir ilke veya sayıtların bilimde yeri yoktur. Bu anlamda bilim, olgu-kuram ilişkisi çerçevesinde bir sorun çözme yöntemi olarak nitelenebilir (Yıldırım, 2001, 3).

Araştırma, doğrunun gerçeğin aranması olayıdır. Bilimsel araştırma ise, veri toplama, çözümleme ve yorumunda belli kuralların kullanılması yoluyla yapılan araştırma olarak tanımlanabilir (McMillan ve Schumacher, 1984, 7; Akt: Balci, 2001, 2).

Araştırma, çoğu zaman bilgi, veri toplama ve bunların istatistiksel olarak çözümlenmesi olarak görülür. Bu sayılanlar bir araştırma için gerekli olan aşamalardır. Ancak, araştırmanın bir de araştırmacı boyutu vardır. Araştırmacı, gözlemlerini ve topladığı bilgileri yeniden düzenler ve bilgiyi anlamlı bilgiler bütünü haline getirir. Bu çok karmaşık bir etkinliktir (Kaptan, 1995, 12).

Bilimsel araştırmalar, bilimsel araştırma yapan kişilerin, insana ve doğaya ilişkin bilgileri ortaya çıkarma yönündeki çabalarını, etkinliklerini ve uygulamalarını içerir. Bilimsel araştırmaların sonuçlarını bilim insanı sadece kendisi için yorumlayıp kullanamaz, bilim insanı ortaya çıkabilecek bilginin çevre ve topluma yansımalarını irdeleme ve sonuçları konusunda gerekli uyarıları yapma sorumluluğunu taşır. Başka bir deyişle bilimin varoluşu ile birlikte kendiliğinden gelen düzenlemeler, günümüzde işlevini yitirmiştir. Bu tür bir sonucun ortaya çıkması bilim insanlarının dürüstlüklerinde, meslek düzgülerinde (normlarında) ve uygulama ilkelerinde değişikliklerin düşünülmesini beraberinde getirmiştir. Gelişmeler bilimsel sorumlulukların yeniden gözden geçirilmesini gündeme getirmiştir (TÜBA, 2002, 11- 15).

Bilimsel bilgiye ulaşmanın yolu ise bilimsel araştırmalardır. Bu nedenle araştırmaların düzenlenmesi, uygulanması ve sonuçlarının yayınlanması sırasında dikkat edilmesi gereken etik kurallar bulunmaktadır (Aydın, 2001, 110).

Bilim Etiği

Etik, her şeyden önce istenilecek bir yaşamın araştırılması ve anlaşılması, daha geniş bir bakış açısıyla, bütün etkinlik ve amaçların yerli yerine konulması; neyin yapılacağı ya da yapılamayacağı, neyin isteneceği ya da istenemeyeceğinin, neye sahip olunacağı ya da olunamayacağına bilinmesi olarak tanımlanabilir (Aydın, 2001, 8). Bilimsel etik ise, tüm akademisyenlerin oluşturdukları takımın "paydaşları" arasında en özenle uygulanması gereken temel değerlerdendir. Diğer bir ifade ile; araştırma yaparken, yayınlarken gereken ahlaki yolu belirleme yanında, bunu değerlendirme durumunda olanlar için de aynı doğrultuda akademik etiği uygulama zorunluluğunu kapsamaktadır. Temel amaç bilimsel çalışmaların nitelik üstünlüklerini korumak, bu platformdaki bireysel edimin ve üretkenliğin üst düzeyde tutulmasını sağlamak, bireyleri güdüleyerek daha üstün değerleri üretmelerini ve bunun da ulusal sınırları aşarak uluslararası düzeyde ortak değerleri yakalayabilecek üstünlüğe ulaştırmaktır (Topal, 2002, 6).

Bilim, gerçeğe ulaşmak, gerçeği ortaya çıkarmak ister. Bu ise, bilimsel dürüstlikle olanaklıdır, özgün çaba ve sonuçlar gerektirir, yansız olmayı zorunlu kılar (Karakütük, 2002, 139). Bilim etiği araştırmacıya araştırmasını yaparken ve bulgularını yayınlarken uyması gereken ahlaki yolu gösterir ve bilimcilere bunlarla ilgili yükümlülükler getirir (Gören, 2002, 2). Bilimde, araştırmada, uygulamada, eğitimde, öz olarak tüm akademik yaşamda topluma güven verilmesi, toplumun akademisyenlere olan güveninin sarsılmaması, yaşanan sorunların toplumu ilgilendirdiği ölçüde paylaşılması gerekmektedir (Örs, 1994).

Bilimsel Yayınlarda Etik

Bilim insanı iyi bir araştırma yapmakla üzerine düşen görevi tam olarak bitirmiş sayılamaz. İyi bir bilim insanı; ürettiklerini topluma karşı duyurmak ve bilgilendirmekle sorumludur.

Bilimsel araştırmacı sadece bilim yapmakla kalmamalı, aynı zamanda bilimi yazmalıdır (Day, 2001). Bir araştırma tamamlanıp, araştırıcı ve grubu yeni bir bilimsel bir bilgiye ulaştıklarında veya varsayımlarının doğruluğunu kanıtladıklarında, artık araştırmanın yayına dönüştürülme zamanı gelmiştir. Bundan sonra yapılması gereken ortaya çıkan sonuçların bilim dünyasıyla paylaşılması olacaktır. Bunun yolu da bilimsel kitap veya makale'dir (TÜBA, 2002, 25).

Üniversitelerde ve bilimsel çevrelerde yayın denildiği zaman, özgün bir çalışmanın sonuçlarının hakemli, bilimsel bir dergide yayımlandığı makale anlaşılır. Bir makalenin akademik çevrelerdeki anlamıyla bir yayın olabilmesi için (Gören, 2002);

1) Makalede araştırma sırasında kullanılan araç ve yöntem, deneysel kısım, tartışma ve sonuç sunulmalıdır,

2) Bu çalışmada hangi yeni buluşun ya da yeniliğin ortaya konulduğu açıklanmalıdır,

3) Çalışmanın tekrarlanabilmesi ve denetlenebilmesi için araştırmanın nasıl yapıldığı hakkında yeterince ayrıntılı bilgi ve yararlanılan kaynaklar verilmelidir.

4) Hakemli bilimsel bir dergiye gönderilen böyle bir makale, dergi tarafından konusunda yetkinleşmiş bilim insanlarından oluşan hakemlere gönderilir. Bu hakemler olumlu ya da olumsuz eleştirilerini yaparlar. Bu eleştirilere verilen yanıtlar, bilimsel tartışmalar hakemleri ikna edebilirse çalışma yayına kabul edilir ve böylece ortaya bilimsel bir yayın çıkar.

Bilimsel makale yazılırken bazı aşamalarda etik sorunlar çıkabilir. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (TÜBA, 2002; Sümer, 1998; Karasz, 1996; Day, 2001);

- 1) Yazarların Sıralanması
- 2) Gereç ve Yöntemler
- 3) Ölçek Uyarlama
- 4) Kaynakları Uygun Kullanma ve Gösterme (atıflar/yollamalar)
- 5) Bilimsel Yayınlarda Teşekkür

1) Yazarların Sıralanması

Yazar sıralaması, bilimde saygınlık kazanma çerçevesinde önemlidir. Geçmişe oranla günümüzde yapılan çalışmalarda yazar sayısı daha fazladır. Bu durum işbirliğinin gelişmesine yol açmış olsa da beraberinde yazarlık sıralaması konusunda farklı yaklaşımların doğmasına yol açmıştır. Uygulamada yazarlık sıralaması, alanlara göre farklılık göstermektedir.

Bazı çalışmalarda kıdemli araştırmacının ismi ilk sırada yazılırken, bazılarında araştırmaya katkıları ölçüsünde isimler sıralanır. Bunlara ek olarak özellikle ülkemizde yazarlık sıralaması uygulamasında etik dışı bir uygulama olan çalışmaya hiç katılmamış kişilerin isimleri yazılmaktadır. Yazar sıralamasında, araştırmanın özelliğine ve grup içi ilkesel kararlara uygun hareket edilmeli, genç araştırmacılara bilimsel saygınlık kazandırılmasına özen gösterilmelidir (TÜBA, 2002, 25). Genç kuşağın bu şekilde özendirilmesi, iyi bilim sürecini yüceltir ve zarif bir şekilde bu uygulamayı yapan, deneyimli bilim adamının karakterini ortaya koyar (Day, 2001, 24). Winston (1985) araştırmalarda yazarların isim sıralamasına ilişkin ağırlık noktası sistemini (Weighted Point System) önermektedir. Bu sisteme göre, yazarların isimleri sıralanırken araştırmanın problemini hazırlayan, düzenleyen kişilere öncelik verilmelidir (Akt; Jones, 1999, 7).

Yazar sıralamanın dışında, yazarlığa ilişkin farklı etik sorunlarla karşılaşılabilir, bunlar (TÜBA, 2002, 26);

a) Hayali (Sanal veya Gölge) Yazarlık (Ghost Authorship) veya Onursal Yazarlık (Honorary Authorship): Bazı durumlarda, çalışmaya hiç katkısı olmayan birinin adının çalışmaya yerleştirildiği görülür. Bu davranışın nedeni, tanınmış bilim insanının isminden yararlanarak çalışmanın kabul edilmesini sağlamak olabilir. Bu türlü uygulamalar özellikle ilaç firmaları tarafından yapılmaktadır. Yazarın böyle bir şeyi kabul etmesi genellikle para karşılığında olmaktadır ve bu durum tamamen etik dışıdır.

b) Armağan Yazarlık: Araştırmayı yapan asıl araştırmacının, yapılan çalışmayla ilgisi olmayan veya pek az ilgisi olan kişileri yazarlar listesine eklemesi ülkemizde karşılaşılan bir durumdur. Armağan yazarlık; genç araştırmacının doğru bir davranış olmadığını bildiği halde, hocasının da ismini yazmak zorunda kalması şeklinde olabilir. Bir diğer durum ise; (özellikle tıp alanında çok karşılaşılan) birbirine yakın bilim dallarında çalışma yapan grupların, yaptıkları çalışmalara birbirilerinin adını yazarak yayın listelerini kabartmaları şeklinde görülmektedir.

2) Yöntemler

Bilim insanları kendi çalışmalarında kullandıkları gereç ve yöntemleri çok açık ve ayrıntılı bir şekilde yazmalıdırlar veya ayrıntılı yazılmış bir makaleyi kaynak göstermelidirler (TÜBA, 2002, 26). Araştırmacı, daha önce kullandığı verileri başka bir yayında tekrar kullanmamalıdır. Örneğin, ilk makalede kullanılan değişkenlere birkaç yeni değişken ekleyerek, aynı veri tabanından yeni bir araştırma üretmek etik açıdan kabul edilemez (Sümer, 1998, 78).

Bilimsel yöntemin anahtar taşı; sonuçlarımızın bilimsel değerlere sahip olması gereğini zorunluluk olarak ortaya koyduğundan, bu bölümün dikkatlice yazılması önem taşır. Araştırmanın

sonuçlarının yeniden üretilebilir olduğuna karar verilebilmesi için, başkaları tarafından deneylerin tekrarı için gerekli anahatlar vermelidir (Day, 2001, 39).

3) Ölçek Uyarlama

Yabancı bir kaynaktan çevrilen bir ölçeğin özgün isminin korunması gereklidir. Uyarlama sırasında yapılan değişiklikler, ölçeğin tamamen farklı bir ölçekmiş izlenimi verecek şekilde yeniden isimlendirilmesi etik ilkelerle bağdaşmamaktadır. Ölçeğin tamamen değişmesi ve yeni bir ölçeğin oluşturulması durumunda ölçeğin içeriğine uygun olarak bütün boyutlarını da içine alacak bir isim konulmalıdır (Sümer, 1998, 78).

4) Kaynak Gösterme (Atıflar, Yollamalar);

Çalışmalarda kaynak gösterme, diğer araştırmacıların çalışmalarına saygı gösterme ve okuyucuyu ek bilgi kaynaklarına yönlendirebilme açısından çok önemlidir. Kaynak gösterme, yazılan makalenin sınırları içerisinde kusursuz ve eksiksiz yapılmalıdır. Kaynak gösterirken, kendi ülkelerinin yazarlarına, kaynaklarına ağırlık verme gibi etik dışı davranışlardan kaçınmak gerekir (TÜBA, 2002, 26).

Araştırmacı bir kaynaktan esinlenebilir veya yararlanabilir, bu durumda özgün kaynağa gerekli yollamalar yapılmalıdır. Kişi yararlandığı çalışmanın önemli bir kısmını kendisi yazmış izlenimi vermemelidir. Özgün eserin vurgusunu korumak amacıyla kimi zaman birkaç cümle ya da bir paragraftan aynen alıntı yapabilir. Bu durumda alınan kısım tırnak içinde gösterilmeli ve sayfa numaraları verilerek, okuyucuların asıl kaynağa ulaşması kolaylaştırılabilir. Doğrudan yapılmış çevirilerde de aynı uygulama yapılmalıdır (Sümer, 1998, 78).

Yararlanılan kaynaklara yer verilmediği takdirde bunlar bilimsel aşırıma (plagiarisme) girer.

Yazar ortak- anonim bilgi olarak nitelendirilebilecek bilgiler dışında kalan her türlü bilgi için kaynak göstermek durumundadır (Syrett, 1996; Akt: Çokluk, 2000, 61).

5) Bilimsel Yayınlarda Teşekkür

Bilimsel yayınlarda üç farklı tür katkıya teşekkür etme olanağı vardır. Bunlar; araştırmanın yürütülmesi ve hazırlanmasında teknik ve sekreterlik yardımları olanlar, araştırmanın başında veya sonunda görüşlerine başvuru alan başka bilim adamları ve bilimsel araştırmanın tümüne veya bir bölümüne parasal destek veren kuruluşlara yapılabilecek teşekkürlerdir (TÜBA, 2002, 26).

Yazarlar teşekkür bölümünde adları yer alan tüm bireylerden yazılı izin almakla sorumludurlar. Çok uzun ve tekrarlar içeren teşekkür listeleri, dergide ayrılan yerin iyi kullanılmadığını gösterir ve okuyucuların gözünde derginin değerini azaltır (Syrett, 1996: Akt;Çokluk, 2000, 63).

Teşekkür kısmında belli bir görüş, düşünce ve öneri verilmek isteniyorsa bu açıkça belirtilmelidir. Çalışma ortak bir çalışma değilse, katkısı olan kişiyi yazıda işlenen temel konudan sorumlu tutmamak gerekir. Teşekkür kısmında bu kişinin yazıda savunulan bütün görüşleri destekliyor izleniminin verilmesi doğru bir davranış olmayacaktır (Day, 2001, 54).

Yazarlık Etiği

Bilimsel bir yayında en büyük sorumluluk yazıyı hazırlayan kişiye aittir. Yazar, çalışmanın etik ilkelere uygun olarak hazırlanması ve yayınlamasında, iyi bir çalışma süreci geçirmelidir.

Yazar yayımlanan çalışmada, savunduğu görüşlerden sorumlu olmayı kabul etmelidir. Bu sorumluluk, çalışma için daha titiz davranmasını sağlayacaktır. Yazar çalışmasının yayına hazır duruma getirdiğinde, çalışmadan başka araştırmacıların yararlanabileceğini düşünerek, çalışma yöntemi ve tasarımıyla ilgili bilgileri açıkça vermelidir (Jones, 1999, 7).

Gören (2002), American Chemical Society'nin yayınladığı bilimsel yayınlarda etik rehberinde yer alan yazarın etik yükümlülüklerini aşağıdaki gibi özetlemektedir;

1. Bir yazarın ana yükümlülüğü, hem yapılan araştırmanın sonuçlarını kesin olarak vermek hem de araştırmanın önemini belirten nesnel bir tartışma sunmaktır.

2. Yazar, kendi çalışması için dergide veya başka bir yayında ayrılan alanın değerini bilmelidir. Yazar, bu nedenle onu akıllıca ve ekonomik kullanma zorunluluğundadır.

3. Araştırma raporu, meslekdaşların çalışmayı tekrarlayabilmesini sağlayacak yeterli bilgiyi ve genel bilgi kaynaklarını içermelidir.

4. Yazar, rapor edilen çalışmanın tanımlanmasında önemli etkisi olan yayınlara yollamalarda bulunmalıdır. Bu yollamalar, okuyucuyu hızla sunulan araştırmayı anlamada önemli olan daha önceki çalışmalara yönlendirecektir. Yazar, önce araştırmasına yarar sağlayabilecek kaynaklar bulmalı, daha sonra buralardan alıntı yapmalıdır.

5. Araştırmada kullanılan kimyasal madde, araç ya da yöntemin doğasından kaynaklanabilecek herhangi bir zarar sunulan raporda açıkça belirtilmelidir.

6. Araştırma raporlarının bölünmesinden kaçınılmalıdır. Bir sistem ya da sistemin bir grubu üzerinde geniş bir çalışma yapmış olan bir bilim insanı, her bir yayını, çalışmanın geneli hakkında önemli bir görüşü ayrıntılı verecek şekilde düzenlemelidir.

7. Bir çalışma yayınlanmak üzere bir dergiye gönderilirken, eğer diğer dergilerde basılmak üzere ya da editöryal değerlendirmede bulunan ilgili başka çalışmaları varsa, yazar bunlar hakkında editörü bilgilendirmelidir.

8. Yayınlanması uygun görülmeyen ya da geri çekilen bir çalışmanın tekrar gönderimi söz konusu olmadığı sürece, aynı araştırmayı tanımlayan çalışmaları birden fazla dergiye göndermek uygunsuz bir davranıştır.

9. Yazar, genel bilgiler hariç kullanılan her türlü bilginin kaynağını açıklamalıdır. Sohbet, haberleşme ya da tartışma sırasında edinilen bilgiler, bilginin edinildiği araştırmacıdan izin alınmadıkça çalışmada kullanılmamalıdır.

10. Deneysel ya da kuramsal bir çalışma bazen başka bir araştırmacının yayınının eleştirilmesini hatta sert bir biçimde eleştirilmesini haklı çıkarabilir. Eğer uygunsuzsa, bu tip eleştiriler yayınlanabilir. Ancak kişisel eleştiriler hiç bir zaman uygun görülmezler.

11. Çalışmaya önemli bilimsel katkıda bulunan, sonuçların sorumluluğunu ve geçerliğini paylaşan tüm araştırmacılar çalışmada ortak yazar olarak belirtilmelidirler. Katkıda bulunan diğer kişilerden ya dipnot olarak ya da teşekkür kısmında söz edilmelidir.

12. Yazar, ortaya çıkabilecek olası çıkar çatışmaları hakkında editörü uyarmalıdır. Örneğin, çalışmanın içerdiği araştırma sonuçlarının yayınlanması bir firmanın mali ya da müşavirlik ilgilerini etkileyebileceği durumlar.

Yazar, araştırmasını etik ilkelere bağlı olarak hazırlayıp, yazının yayınlanması için ilgili kişilere yazının gönderdiğinde üzerine düşeni yapmış olacaktır. Fakat, yazar her zaman çalışmasının etik ilkelere uygun olarak yayınlanıp kullanıldığının da izleyicisi olmalıdır.

Bilimsel Yayınlarda Editörün Sorumlulukları

Editör, yazara ve okurlarına karşı yükümlülükleri olan kişidir. Yazarın çalışması aslına uygun ve anlaşılır biçimde sunulmalıdır. Bu farklılıkları kaydetme, dolaylı anlatımları açıklama, isimleri belirleme ve göze çarpan gerçek hataları ve çelişkileri yok etme anlamına gelir. Eğitilmiş ve yetenekli bir editör yalnızca açıklanması gerekenleri açıklamalı ve aktarması gereken sayısız bilgiyi kullanıma en uygun biçimde sunmalıdır (Barzun ve Graff, 2001, 313).

Yayınlarda yazıların niteliğini, kişisel sorumluluk duygusunu tümünden bırakarak, yeterince incelemeyen ve incelemeyen yayımlayan kitap ve dergi editörlerinin bilimsel sorumluluk duygusu ve kaygısı taşıdıkları söylemek güçtür. Bilimsel yayınlar; dergiler ve kimi kitaplar genellikle bir yayın yönetmeni, daha sık kullanılan deyimle bir editör yönetiminde yayınlandığına göre, yayın etiği açısından, yayın yönetmeni özel sorumluluklar taşımaktadır (Öztürk, 1996).

American Sociological Association (2000) nin yayınladığı bilimsel yayınlarda etik ilkelerinde bilimsel dergi editörlerinin etik yükümlülükleri aşağıdaki gibi özetlenebilir;

1. Süreli bir yayında veya kitap çalışmasında editör görevini yerine getirirken, ideolojik veya kişisel yakınlık veya başkasının kötülüğünü isteyen bir anlayışla davranmamalıdır.

2. Editör, yayın önerilerinin incelenmesi aşamasındaki gizliliğin garanti altına alınması, diğer çalışmaların yönlendirilmesi ve gizliliğin sürdürülmesine uymalıdır.

3. Editörün, yayın kabul edilene kadar veya yayının ön baskısı çıkana kadar yazarların isimlerini açıklamamalıdır.

4. Editörler bütün çalışmaların aynı sürede incelenmesini ve hakem raporlarının zaman kaybetmeden dönmelerini sağlamalıdır.

5) Editörler, hakemlerin isimlerini gerektiğinde hakemlerden izin alınarak çalışma sahiplerine açıklayabilirler.

Bilimsel Yayınlarda Hakemlere Düşen Sorumluluk

Hakemler; editörce seçilen, çalışmaların geliştirilmesi amacıyla yazılı görüş sunan uzmanlardır. (British Journal of Surgery, Akt; Çokluk, 2000, 65). Bilimsel araştırmaları değerlendiren hakemler, gönderilen makalede iki kurala uymak zorundadırlar. Birincisi, kendilerine verilmiş süre 15 gün-2 ay arasında makaleyi yeterli bir şekilde incelemeleri, gereksiz geciktirme yapmamaları, ikinci kural ise, makaledeki bilgilerin saklanması, kimseye verilmemesi ve kullanılmamasıdır (TÜBA, 2002, 29).

American Chemical Society'nin (Gören, 2002) dergilerinin hakemlerin üstlenmesi gerekli etik ilkeleri aşağıdaki gibi sıralamaktadır;

- 1) Her bilimci adil bir eleştiri yapmakla yükümlüdür.
- 2) Hakem olarak seçilen kişi, kendini yeterli hissetmediği takdirde, yazıyı derhal editöre iade etmelidir.
- 3) Hakem yazının niteliğini, çalışmanın deneysel ve kuramsal kısımlarını, yorumunu ve ortaya konuluşunu bilimsel ilkelere bağlı kalarak değerlendirmelidir. Yazarın entelektüel bağımsızlığına saygı göstermelidir.
- 4) Hakem, incelemekte olduğu yazının, kendi çalışmakta olduğu konuya ya da baskıda olan bir eserine yakın olması ve bunun çıkar çatışması yaratabileceği durumlarda duyarlı olmalıdır. Eğer böyle bir durum ortaya çıkarsa, yazıyı incelemeksizin derhal geri göndermeli ve editörü olası çatışma ya da önyargıdan haberdar etmelidir.
- 5) Hakem, kişisel ya da mesleki yakınlığı olan kişilerce kaleme alınmış eserleri, eleştirinin nesnellliğini etkileyebileceği gerekçesiyle, incelemeyi kabul etmemelidir.
- 6) Hakem, eleştirilmek üzere kendisine gönderilen yazıyı, gizli bir evrak olarak değerlendirmelidir.
- 7) Hakem eleştirilerini, editörün ve yazarın eleştirilerin dayandığı noktaları anlayabilecekleri şekilde ifade etmeli ve desteklemelidir.
- 8) Hakem, yazarın diğer bilimcilerin benzeri eserlerine yapabilecekleri hatalı yollamalar konusunda uyanık olmalıdırlar.
- 9) Hakem titiz çalışmalı, raporları zamanında bitirmelidir. Eğer hakem kendisine gönderilen yazıyı koşulları gereği değerlendiremeyecekse, hemen geri göndermelidir.
- 10) Hakemler incelenmekte olan bir yazıyı yayınlanmamış bilgi, tartışma ya da yorumları yazarın izni olmaksızın kullanmamalıdır. Eğer hakem yaptığı değerlendirmenin yararsız olduğunu anlarsa, etik olarak çalışmaya devam etmemelidir.

Bazı durumlarda bilimsel bir makaleyi birden fazla dergide yayınlamak gereği duyulur. Böyle durumları Gören (2002) aşağıdaki gibi sıralamaktadır;

- 1) Bazı çalışmalarda dil sorunu ortaya çıkmaktadır. Araştırmacının kendi dilinde yapılan bir çalışmanın daha geniş bir alana duyurulabilmesi için, bu çalışmayı uluslararası bir dergide de yayınlama gereği duyulabilir.
- 2) Başka yerlerde yayınlanmış makaleleri yayınlamak isteyen bazı bilimsel dergiler de vardır. Bu dergiler kendilerince ilginç buldukları makaleleri bir kez de kendi dergilerinde yayınlamak isterler. Bu durumda da bir sorun yoktur ancak yine de daha önceki editörden izin alınması ve dipnot olarak daha önce yayımlandığı derginin verilmesi gerekir.
- 3) Bir araştırma, uluslararası ya da ulusal bir kongrede bildiri olarak sunulmuş ve bu bildiri kongrenin çıkarmış olduğu sempozyum kitabında tam metin olarak yayınlanmış olabilir. Ancak bu kitapların dağıtımı sınırlı olduğundan sınırlı sayıda okuyucuya ulaşabilir. Araştırmanın çok özgün olması nedeniyle daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşabilmesi için bilimsel bir dergide de yayınlanması istenebilir.

Bazı çevreler yurt dışındaki yayınlardan Türkiye'deki araştırmacıların haberinin olmadığı gerekçesiyle tekrar yayın yaptıklarını belirtmektedirler. Bu kabul edilebilir bir görüş değildir. Bilimsel araştırma yaptığını iddia eden herkesin kendi konusunda alanyazın izleyebilecek kadar yabancı dil bilmesi gerekir.

Bilimsel Araştırmalarda ve Yayınlarda Etik Dışı Davranışlar ve Nedenleri

Bilim yaşamında etik dışı davranışların ortaya çıkması her ne kadar istenmese de çeşitli nedenlerle etik dışı davranışlarla karşılaşmaktadır. Yapılması gereken, bu davranışların ortaya çıkmadan nasıl önlenebileceğinin yollarının aranmasıdır.

Bilgi üretimi gibi bir işte dürüstlüğe aykırı davranma ilk bakışta şaşırtıcı görülebilir. Son amacı doğruyu bulmak olan bir insanın doğruya ihanet etmesi kolay anlaşılır bir şey değildir. Ancak her alanda olduğu gibi bilgi üretimi alanında da kısa yoldan köşeyi dönmek isteyenlere rastlanmaktadır (Batuhan, 1994, 10).

Bilimde etik dışı davranışlar çeşitli nedenlerle yapılmaktadır. Bilimsel dürüstlüğün dışına çıkılmasına etki eden etmenlerin başında bireyin yeterli araştırma eğitimi ve disiplini almamış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bilimsel yanılma ve yalancılıkta kişisel hızlı yükselme hırısı, başkalarının kendisini olumlu ve başarılı tanımlarını isteme, kurumun veya bölümün baskısı, "fazla yayın=fazla prestij" duygusu, parasal kazanç hırısı ve nadiren psikiyatrik-kişisel bozuklukların etken rol oynadığı düşünülmektedir (Kansu ve Ruacan, 2000, 2).

Bilimde etik dışı davranışın nedenlerini aşağıdaki maddelerde toplanabilir (TÜBA, 2002, 36);

- 1) Akademik yaşamın başında bilimsel araştırma eğitiminin ve disiplinin verilmemesi, bilimsel araştırma etiğinin öğretilmemesi,
- 2) Bilim insanlarının yükselme ve diğer akademisyenler arasında kabul görme gibi duygularının aşırılığı,
- 3) Fazla sayıda yayının bilimsel saygınlığı artırdığı gibi yanlış düşüncelere sahip olma.
- 4) Parasal destek alan araştırmacıların aldıkları maddi destekler ile hızla yayın yapmaya zorlanmaları bir diğer nedendir. Bu desteği kaybetmemek için araştırmacı, bilimde etik dışı kusurlu davranışa gidebilir.

Bilimsel Araştırmalarda Etik Dışı Davranışların Önlenmesi

Bilimin uzun geçmişine dayalı olarak kendiliğinden oluşan bilim etiğine dayalı denetleme özellikle son yirmi yılı aşkın bir süredir çeşitli gelişmeler ve toplumsal değişimler sonucu engellemelerle karşılaşmıştır. Bu engellemelerin nedenlerini aşağıdaki gibi sıralanabilir (TÜBA, 2002, 11);

1) Bilimsel araştırma destekleri ve kaynakları için gereksinim giderek artmış ve bu yönde bilim insanları arasındaki yarışma hızlanarak büyümüştür.

2) Yayınlar bilimsel başarının ölçütü olarak daha fazla önem kazanmış, bilim insanları bu durumu baskı olarak görüp daha kolay ve kısa yoldan bilimsel verilere ve sonuçlara ulaşma çabasına girmişlerdir.

3) Bilimsel araştırmaların sayılarının artmasıyla birlikte araştırmalardaki etik sorunlar da artmıştır.

Tüm bu engellemeler, bilim yaşamında yaşanan olumsuzlukların kolaylaştırıcısı olmuştur. Bilimin ulaşmak istediği hedeflere ancak, bilim yaşamında karşılaşılan etik dışı davranışların önlenmesiyle kavuşulabilir.

Bilimsel yalancılığın önlenmesinde üç genel yaklaşımın yararlı ve önemli olduğu üzerinde durulmaktadır (Kansu ve Ruacan, 2000, 2);

- 1) Araştırmacıların eğitimi
- 2) Araştırmacılar üzerinde baskıları azaltmaya yönelik önlemlerin alınması, ve
- 3) Araştırmacılar üzerinde mali baskıların azaltılması.

Etik İhlâli Yapanlara Yaptırımlar

Bilimsel araştırmalarda etik dışı bir davranış yapıldığında bundan ilk olarak bilim dünyası haberdar olur. Böyle bir durumda araştırmayı yapan kişi, grup veya kuruma duyulan güven sarsılmaktadır. Bilimdeki etik dışı davranış yalnız bilim dünyasıyla sınırlı kalmaz, olayın niceliği ve niteliğine göre toplum da bundan haberdar olmaktadır (TÜBA, 2002).

Bilim dünyasının, duyulan etik dışı davranışa tepki vermesi kaçınılmazdır. Ancak, bu tepkilerin yetersiz olması ve yaptırım haline gelememesi, bilimde sahtekarlık yapanlara cesaret vermektedir.

Etik ihlali yapanlara bazı yaptırımlar da uygulanmalıdır. Bu yaptırımların neler olabileceğini TÜBİTAK (2001) şu şekilde sıralamaktadır;

a) Etik ihlali Kurulca tespit edilen ve Bilim Kurulu'na onaylanan araştırmacı veya araştırmacıların projesi iptal edilir. İptal kararı Başkanlık kanalıyla proje yürütücüsü ve araştırmacıların görevli ve ilgili oldukları kurum ve kuruluşlara ve üyesi oldukları uzmanlık ve meslek derneklerine bildirilir.

b) Bilim Kurulu'na iptal edilen proje içindeki yürütücü ve araştırmacılardan etik ihlali tespit edilenlere ve yayın etiğine aykırı davranışta bulunanlara, karar tarihinden başlayarak beş yıllık bir süre içinde Kurum ile ilgili herhangi bir görev veya destek verilmez; var ise görevleri iptal edilir. Kurum dergi ve kitaplarında yayın yapamazlar ve Kurum destekli toplantılarda sunumda bulunamazlar.

c) Yayın etiği ihlali tespit edilen yayımlanmış makale geri çekilir ve bu husus dergide gerekçesi ile birlikte yayımlanır.

d) Yayın etiğine aykırı davranışta bulunanların Kurum destekli dergi ve kitaplardaki eski yayımları gerekli görülürse Kurulca incelemeye alınabilir.

e) Yayın etiği ihlali tespit edilen yazarlar ve ihlalin niteliği yazarların kurum ve kuruluşlarına, üyesi oldukları derneklere ve (duplikasyonu duyurmak amacıyla) ilgili dergilere yazılı olarak bildirilir.

Bir akademik kurumda, "Bilimsel Yalancılık veya Bilimsel Yanıltma" yapıldığı ortaya konulduktan sonra kurum yöneticilerinin uygulaması gereken bazı kurallar tanımlanmıştır, bu kurallar (Kansu ve Ruacan, 2000, 5);

- 1.Suçü sabit görülen öğretim eleman (ları)nın yazılı istifasının istenmesi
- 2.Suçü sabitleşen öğretim üyesi (leri) veya grubunun kurum ile ilişkisinin kesilmesi
- 3.Çalışmasını başka bir yere veya başka bir çalışma içine naklinin engellenmesi
- 4.Devlet, özel veya diğer destekli araştırmalardan en az 3 yıl süreyle men edilmesi ve yeni hiçbir mali destek verilmemesi
- 5.Üniversite veya bulunduğu kurumda uygulamalı, teorik mezuniyet-öncesi ve mezuniyet-sonrası dönemde eğitime katılmaması
- 6.Almış olduğu mali proje desteklerini geri vermesinin istenmesi
7. Hiçbir idari göreve tayin edilmemesi, varsa idari görevlerinin iptali
- 8.Üyesi bulunduğu veya alanı itibariyle katıldığı ulusal/uluslar arası bilimsel dernek, birlik ve toplantılara adayın "bilimsel yalancılık" yaptığının bildirilmesi

Araştırmacının bilimsel yanıltma ve saptırma yaptığı belirlenecek olursa yasal cezai hükümler muhakkak uygulanmalıdır. Araştırmacının saptırma ve yalan ifadeler kullandığı verileri tespit edilen bütün yayımları uluslararası literatürden daha önce yayımlandığı aynı dergilerin aynı bölümlerinde ilan edilerek bilim dünyasından geri çekilmelidir (Retraction). Bu kural, yalancılık yapıldığı ispatlanan her bilimsel makaleye uygulanmalıdır. Yayının bilimsel literatürden ve bütün indekslerden editör tarafından geri çekilmesi (Retraction) bir bilim insanına bilim dünyasının verilebileceği en ağır ceza şeklidir (Kansu ve Ruacan, 2000, 5).

Sonuç ve Öneriler

Bilim yaşamının doğası gereği, aldatmalardan, yanıltmalardan uzak olması gerekir. Ama bilim yaşamı içinde de kendi kişisel çıkarları, ihtirasları yüzünden bilimde etik dışı hareketlere yönelenler görülmektedir. Bilim yaşamında karşılaşılan hataların bazıları belki istenmeden yapılmaktadır. Fakat bazı hatalar vardır ki başkasının emeğine göz dikenlerin bilerek isteyerek yaptıklarıyla ortaya çıkmaktadır.

Bilim yaşamında karşımıza çıkan etik dışı davranışlarla savaşmanın yolu iyi bir eğitim sürecinden geçmektedir. Yapılması gereken bilim hayatı içindeki her bireye bilimsel bilgiye ulaşma

yolu, bilgiyi aktarma yolu, doğru araştırma ilkeleri, başlangıçta öğretilmelidir. Ayrıca özellikle ülkemiz de bilim insanları için rahat çalışma ortamlarını sağlanması, maddi olanakların iyileştirilmesi bilim insanlarının bilimde etik dışı davranışlara yönelmesini önlemeye yarar sağlayacaktır.

Tüm meslek dallarında ve insan ilişkilerinde olduğu gibi, bilim yaşamında da başarıya ulaşmanın yolu etik ilkelerin varlığına ve bu ilkelere sıkı sıkıya bağlı kalmakla olanaklı gözükmektedir.

Ülkemizde, TÜBA, TÜBİTAK ve üniversitelerin bilimsel etik kurallarının varlığı ve bu konuda gerçekten önemli çalışmalar yapmaları sevindiricidir. Fakat bu kurumlarca konan ilkeleri yaşama geçirebilmek ve caydırıcı önlemler alabilmek, ancak bilim yaşamımızın yönetimini üstlenen YÖK'e ve sorumlu yöneticilerin çalışmalarına bağlıdır. TÜBA hazırladığı bilimsel etik ilkelerinin izleyicisi olabilmesi için gerekli yetki ve sorumluluklarla donatılmalıdır. Bilim yaşamımızda yaşananların bir örnek teşkil etmesi beklenerek, bilimde sahtekarlığa karşı, YÖK'den başlayarak, üniversiteye, fakültele, bölümlere, anabilim dallarına ve bilim insanının sorumlu olduğu topluma kadar uzanan kamuoyunun oluşturulması sağlanmalıdır.

Bilimsel sahtekarlığa prim tanınmaması için bilimde sahtekarlığı yapan kişinin konumu ve derecesine bakılmaksızın gerekli yaptırımlar uygulanmalıdır. Yurt dışında çeşitli ülkelerde örnekleri çoğalan Etik Komiteler ve Etik standartların ülkemiz için düzenlenmesi bilim yaşamımızın ilerlemesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- American Sociological Association (2000). **Ethical Standarts Sections**. <http://www.asanet.org>.
- Aydın, İ. (2001). **Yönetmel, Mesleki ve Örgütsel Etik**. (2.Basım). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Balcı, A. (2001). **Sosyal Bilimlerde Araştırma**. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Barzun, J., Graff, H.F. (2001). **Modern Araştırmacı**. Çeviri: Fatoş Dilber.(10.Basım) Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Batuhan, H. (1994). Bilimde Aldatmacalar. **Dünyada ve Türkiyede Bilim, Etik ve Üniversite**. TÜBA. Bilimsel Toplantı Serileri: 1. s.77-82.
- Batuhan, H. (1999). **Bilim ve Şarlatanlık**. (Beşinci Baskı). İstanbul: Bulut Yayınları.
- Çokluk, Ö. (2000). "Akademik Etik". **Yönetimde Etik Doktora Ders Ödevi**. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Day, R.A. (2001). **Bilimsel Bir Makale Nasıl Yazılır ve Yayınlanır**. Çeviri: Gülay Aşkar Altay. 7. Basım. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Gören, N. (2002) Bilim Etiği ve Bilimde Sahtekarlık**. <http://bilimsel.fateback.com>
- Kansu, E. ve Ruacan, Ş. (2000). Bilimsel Yanıltmanın Türleri, nedenleri, önlenmesi, cezalandırılması. **Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi**. 12.11.2000.
- Kaptan, S. (1995). **Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri**. Ankara: Tekışık Web Ofset Tesisleri.
- Karakütük, K. (2002). **Öğretim Üyesi ve Bilim İnsanı Yetiştirme. Lisansüstü Öğretimin Planlaması**. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Karasz, F. (1996). "Yayın Etiği ve Temel Bilimler". **Yayın Etiği. Sempozyumu**. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Jones, D. K. (1999). Periodicals, **Publishing of- Moral &Ethical aspects; Counselors- Professional Ethics**. Counseling and Values. January, Vol:43, Issue 2, p99, 7p.
- Oğuzkan, F. (1993). **Eğitim Terimleri Sözlüğü**. 3.Basım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.
- Örs, Y. (1994). Bilim Etkinliğinde Değer Sorunları. **Dünyada ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite**. Ankara: TÜBA. Bilimsel Toplantı Serileri: 1. s.61-63.
- Öztürk, (1996). Karasz, F. (1996). Yayın Etiği ve Temel Bilimler. **Yayın Etiği. Sempozyumu**. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Sümer, C. (1998). "Türkiye'de Psikoloji Uygulama, Araştırma ve Yayınlarında Etik İlkeler; Tartışma I." **Türk Psikoloji Dergisi**. Haziran 1998. 13(41).77-79. Ankara: Türk Psikoloji Derneği Yayını
- Topal, Ş.R. (2002) **Etik Değerler mi, Yitik değerler mi?**. <http://www.ytukvk.org.tr/arsiv>.
- TÜBA.(2002). **Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları**. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları
- TÜBİTAK. (2001). **Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Çalışma Esasları**. www.tubitak.gov.tr/baskanlik/etik.html
- Yıldırım, C. (2001). **Bilimin Öncüleri**. 18. Basım. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.